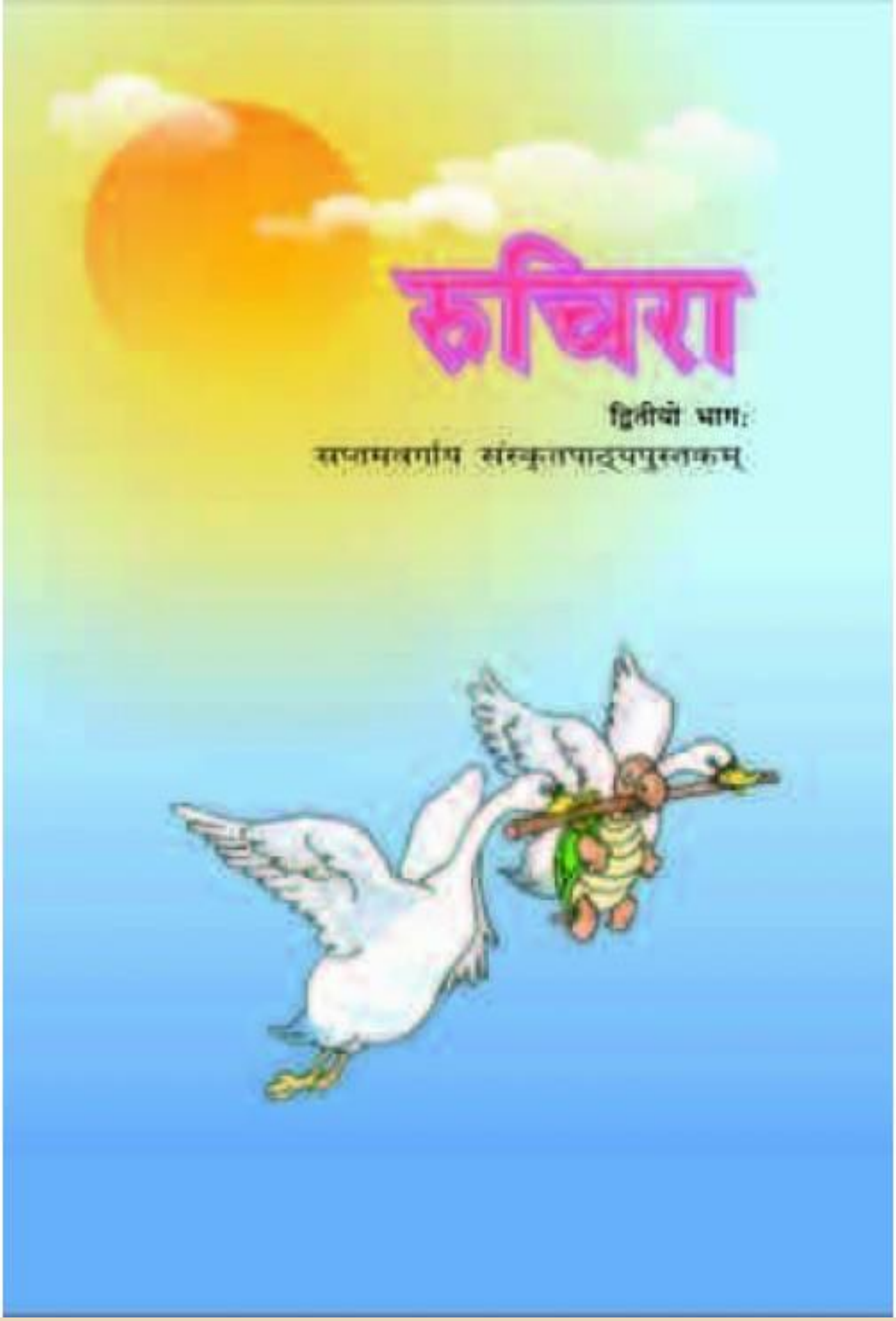
रुचिरा
द्वितीयो भागः
सप्तमवर्गाय संस्कृतपाठ्यपुस्तकम्

पुणा International School
Shree Swaminarayan Gurukul, Zundal

Class –VII

Sanskrit

Ruchira- part-2

Exercise Corner

Specimen Copy

Year- 2020-21

PUNA

अनुक्रमणिका

Pa- 1 chapter (1 to 4)	Sa -1 chapter – (1 to 8)

NO	TITLE	PAGE - NO
प्रथमःपाठः	सुभाषितानि	4
द्वितीयःपाठः	दुर्बुद्धिः विनश्यति	7
तृतीयःपाठः	स्वावलम्बनम	10
चतुर्थःपाठः	हास्यबालक विसम्मेलनम	13
पञ्चमःपाठः	पण्डिता रमाबाई	16
षष्ठःपाठः	सदाचारः	19
सप्तमःपाठः	सङ्कल्पः सिद्धिदायकः	22
अष्टमःपाठः	त्रिवर्णः ध्वजः	26

PUNA

प्रथमःपाठः -सुभाषितानि

कठिन शब्दार्थाः

- पृथिव्यां - धरती पर
- पाषाणखण्डेष - पत्थर के टुकड़ों में
- शौर्ये - बल में
- कर्वीत - करना चाहिए
- विस्मयो - आश्चर्य
- संग्रहेषु - एकत्र करने में
- दुर्जनः - बुरे लोग
- विज्ञाने - विशेष ज्ञान में

शब्दार्थाः

- मूढैः - मूर्खो के द्वारा
- सुभाषितम - सुन्दर वचन
- वाति - बहती है
- बहुरत्ना - अनेक रत्नों वाली
- त्यक्तलज्जः - संकोच को छोड़नेवाली
- सहासीत - साथ बैठना चाहिए
- क्षमावशी कृति लौके - संसार में क्षमा वशीकरण हे

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2-यथायोग्यं श्लोकांशान् मेलयत-

क	ख
धनधान्यप्रयोगेषु	विद्यायाः संग्रहेषुच।
विस्मयो न हि कर्त्तव्यः	बहुरत्ना वसुन्धरा।
सत्येन धार्यते पृथ्वी	सत्येन तपते रविः।
सद्भिर्विवादं मैत्रीं च	नासद्भिःकिञ्चिदाचरेत्।
आहारे व्यवहारे च	त्यक्तलज्जःसुखीभवेत्।

प्र-3-एकपदेन उत्तरत-

PUNA

(क) पृथिव्यां कति रत्नानि?

उत्तर–पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि।

(ख) मूढैःकुत्र रत्नसंज्ञा विधीयते?

उत्तर–मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते।

(ग) पृथिवी केन धार्यते?

उत्तर–पृथिवी सत्येन धार्यते।

(घ) कैःसङ्गितं कुर्वीत?

उत्तर–सद्भिःसङ्गितं कुर्वीत।

(ङ) लोकेवशी कृतिः का?

उत्तर–लोकेवशीकृतिः क्षमा।

प्र–4–रेखाङ्गितपदानि अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) सत्येन वाति वायुः।

उत्तर– केन वाति वायुः?

(ख) सद्भिः एव सहासीत।

उत्तर– काभिः एव सहासीत?

(ग) वसुन्धरा बहुरत्ना भवति।

उत्तर– का बहुरत्ना भवति?

(घ) विद्यायाः संग्रहेषु त्यक्तलज्जः सुखी भवेत्।

उत्तर– कस्याः संग्रहेषु त्यक्तलज्जः सुखी भवेत्?

(ङ) सद्भिः मैत्रीं कुर्वीत।

उत्तर– काभिः मैत्रीं कुर्वीत?

प्र–5–प्रश्नानामुत्तराणि लिखत-

(क) कुत्रःविस्मयःन कर्त्तव्यः?

उत्तर– बहुरत्ना वसुन्धरा इति विस्मयः न कर्त्तव्यः।

(ख) पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि कानि?

उत्तर- पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषित म्सन्ति।

(ग) त्यक्तलज्जःकुत्र सुखी भवेत्?

उत्तर- त्यक्तलज्जः आहारेव्यवहारे च सुखी भवेत्।

व्याकरण

प-6-मञ्जूषातःपदानि चित्वा लिङ्गानुसारं लिखत-

रत्नानि	वसुन्धरा	सत्येन	सुखी	अन्नम्	वह्निः	रविः	पृथ्वी	सङ्गतिम्

पुँल्लिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
सत्येन	वसुन्धरा	रत्नानि
रवि	पृथ्वी	सुखी
अन्नम्	वहिनः	सङ्गतिम्

प्र-7-अधोलिखित पदेषु धातवः के सन्ति?

पदम्	**धातुः**
कर्त्तव्यः	कृ
पश्य	दृश्
भवेत्	भू
स्थितः	स्था

PUNA

द्वितीयः पाठः -दुर्बुद्धिः विनश्यति

कठिन शब्दार्थाः

- सरः - तालाब
- धीवराः - मछुआरे
- कूर्मः - कछुआ
- मारयिष्यामः - मारेंगे
- पक्षबलेन - पंखो के बल से
- अपायः - हानि
- भस्म - राख

शब्दार्थाः

- हदम - तालाब को
- अवलोक्य - देखकर
- उडडीयते - उड़ रहा है
- दबुद्धिः - दुष्ट बुद्धि वाला
- हितकामानाम- कल्याण की इच्छा
- लम्बमानम - लटकते हुए
- नीयमानम - ले जाते हुए

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2 एकपदेन उत्तरत-

(क) कूर्मस्य किं नाम आसीत्?

उत्तर- कूर्मस्य कम्बुग्रीवः नाम आसीत्

(ख) सरस्तीरे के आगच्छन्?

उत्तर- सरस्तीरे धीवराः आगच्छन्।

(ग) कूर्मः केन मार्गेण अन्यत्र गन्तुम् इच्छति?

उत्तर- कूर्मः आकाशमार्गेण अन्यत्र गन्तुम् इच्छति।

(घ) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा के अधावन्?

उत्तर- लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा गोपालकाः अधावन्।

प्र-3 अधोलिखित वाक्यानि कः कं प्रति कथयति इति लिखत-

	कः कथयति	कंप्रतिकथयति
यथा प्रातः यद् उचितं त्कर्त्तव्यम्।	हंसौ	कूर्मंप्रति

PUNA

(क)	अहं भवद्भ्यां सह आकाश मार्गेण गन्तुम् इच्छामि।	कूर्मः	हंसौप्रति
(ख)	अत्र कः उपायः?	हंसौ	कूर्मम् प्रति
(ग)	अहम् उत्तरं न दास्यामि।	कूर्मः	हंसौप्रति
(घ)	यूयं भस्म खादत।	कूर्मः	गोपालाकान् प्रति

व्याकरण

प्र–4 मञ्जूषातःक्रियापदं चित्वा वाक्यानि पूरयत-

अभिनन्दति भक्षयिष्यामः इच्छामि वदिष्यामि उड्डीयते प्रतिवसित स्म

(क) हंसाभ्यां सह कूर्मोऽपि **उड्डीयते।**
(ख) अहं किञ्चिदपि न **वदिष्यामि।**
(ग) यःहितकामानां सुहृदां वाक्यं न **अभिनन्दति।**
(घ) एकः कूर्मःअपि तत्रैव **प्र तिवसित** स्म।
(ङ) अहम् आकाशमार्गेण अन्यत्र गन्तुम् **इच्छामि।**
(च) वयं गृहं नीत्वा कूर्मं **भक्षयिष्यामः**।

प्र–5 -पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(क) कच्छपःकुत्र गन्तुम् इच्छति?
उत्तर– कच्छपः हंसाभ्यां सहआकाशमार्गेण अन्यत्र स्थाने गन्तुम् इच्छति।
(ख) कच्छपः कम् उपायं वदति?
उत्तर–कच्छपः उपायं वदति "युवां काष्ठदण्डम्एकं चञ्चवा धारयतम्।अहं काष्ठदण्डमध्ये अवलंम्ब्य युवयोः पक्षबलेन सुखेन गमिष्यामि।"
(ग) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा गोपालकाःकिम्अवदन्?
उत्तर– लम्बमानं कूर्मंदृष्ट्वा गोपालकाः अवदन् "हंहो! महदाश्चर्यम्। हंसाभ्यां सह कूर्मोऽपि उड्डीयते।
(घ) कूर्मःमित्रयोःवचनं विस्मृत्य किम् अवदत्?
उत्तर– कूर्मः मित्रयोः वचनं विस्मृत्य अवदत् "यूयं भस्म खादत"।

प्र–6-घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि लिखत-

(ग) कूर्मःहंसौ च **एकस्मिन सरसि** निवसन्ति स्म।
(घ) केचित धीवराः सरस्तीरे आगच्छन्।
(ज) 'वयंश्वःमत्स्यकूर्मादी न्मारयिष्यामः' इति धीवराः अकथयन्।

(ङ) कूर्मः अन्यत्र गन्तुम् इच्छति स्म।
(क) कूर्मः हंसयोः सहायतया आकाशमार्गेण अगच्छत्।
(च) लम्बमानं कूर्मंदृष्ट्वा पौराः अधावन्।
(ख) पौराःअकथयन्– वयं पतितं कूर्मं खादिष्यामः।
(छ). कूर्मःआकाशात्पतितः पौरैः मारितश्च।

वांचनकार्य

प्र–7 मञ्जूषातःपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

जलाशयम्	अचिन्तयत्	वृद्धः	दुःखिताः	कोटरे
वृक्षस्य	सर्पः	आदाय	समीपे	

एकस्य वृक्षस्य शाखासु अनेके काकाः वसन्ति स्म। तस्य वृक्षस्य **कोटरे** एकः सर्पःअपि अवसत्।काकानाम् अनुपस्थितौ **सर्पः** काकानां शिशून्खादति स्म। काकाः **दुःखिताः** आसन्।तेषु एकः **वृद्धः** काकः उपायम् **अचिन्तयत्।**
वृक्षस्य **समीपे** जलाशयःआसीत्।तत्र एका राजकुमारी स्नातुं **जलाशयम्** आगच्छति स्म। शिलायां स्थितं तस्याः आभरणम् **आदाय** एकःकाकः वृक्षस्य उपरि अस्थापयत्। राजसेवकाः काकम् अनुसृत्य **वृक्षस्य** समीपम् अगच्छन्।तत्र तेतं सर्पंच अमारयन्। अतःएवोक्तम्-उपायेन सर्वं सिद्ध्यति।

PUNA

तृतीयः पाठः – स्वावलन्बनम

कठिन शब्दार्थाः

- समुद्ध- – धनी
- भृत्यः – नौकर
- आतिथ्यम – अतिथि सत्कार
- कृषकदम्पती – किसान पति-पत्नी
- कर्मकरः – काम करने वाला
- साम्प्रतम – अभी

शब्दार्थाः

- सार्धद्वादशवादनम – साढ़े बारह बजे
- चत्वारिंशत – चालीस
- अष्टादश – अठारह
- प्रकोष्ठेषु – कमरों में
- पञ्चाशत – पचास
- गवाक्षाः – खिड़कियाँ
- शक्नुवन्ति – सकते हैं

अभ्यासः

साहित्य

प्र–2 अधोलिखितानां प्रश्नानामुत्तराणि लिखत-

(क) कस्य भवने सर्वविधानि सुख साधनानि आसन्?
उत्तर–श्रीकण्ठस्य भवने सर्व विधानि सुखसाधनानि आसन्।
(ख) कस्य गृहेकोऽपि भृत्यः नास्ति?
उत्तर–कृष्णमूर्तेः गृहेकर्मकराः भृत्यः नास्ति।
(ग) श्रीकण्ठस्य आतिथ्यम्के अकुर्वन्?
उत्तर–श्रीकण्ठस्य आतिथ्य म्कृष्णमूर्तेः पितरौ अकुर्वन्
(घ) सर्वदा कुत्र सुखम्?
उत्तर–सर्वदा स्वावलम्बने सुखम्।
(ङ) श्रीकण्ठः कृष्णमूर्तेः गृहंकदा अगच्छत्?

PUNA

उत्तर–श्रीकण्ठः कृष्णमूर्तेः गृहंप्रातः नववादने अगच्छत्।

(च) कृष्णमूर्तेः कति कर्मकराः सन्ति?

उत्तर–कृष्णमूर्तेः अष्टौ कर्मकराः सन्ति।

रचनात्मक–कार्यम

प्र–3 चित्राणि गणयित्वातदधः संख्यावाचक शब्दं लिखत-

	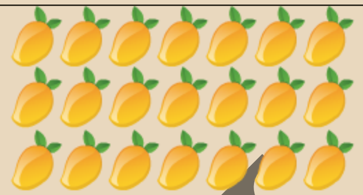	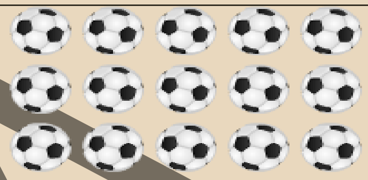
अष्टादश	**एकविंशतिः**	**पञ्चदश**
	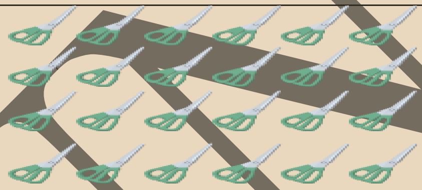	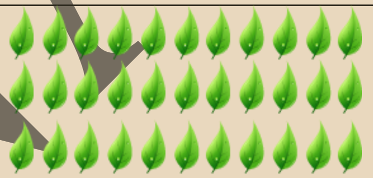
षटत्रिंशत	**चतुर्विंशतिः**	**त्रयस्त्रिंशत्**

प्र–4 मञ्जूषातः अङ्कानांकृते पदानि चिनुत-

चत्वारिंशत्   सप्तविंशतिः   एकत्रिंशत्   पञ्चाशत्   अष्टाविंशतिः   त्रिंशत्   चतुर्विंशतिः

28 अष्टाविंशतिः   27 सप्तविंशतिः

30 त्रिंशत्   31 एकत्रिंशत्

24 चतुर्विंशतिः   40 चत्वारिंशत्

50 पञ्चाशत्

प्र–5 चित्रंदृष्ट्वा मञ्जूषातः पदानि च प्रयुज्य वाक्यानि रचयत-

PUJA

कृषकाः	कृषकौ	एते	धान्यम्	एषः	कृषकः
एतौ	क्षेत्रम्	कर्षति	कुरुतः	खननकार्यम्	रोपयन्ति

(क) एषः कृषकः क्षेत्रम् कर्षति।
(ख) एतौ कृषकौ खननकार्यम् कुरुतः।
(ग) एते कृषकाः धान्यम् रोपयन्ति।

प्र–6 अधोलिखिता न्समयवाचकान् अङ्का न्पदेषु लिखत-

- 10.30 सार्ध द्वशवादनम्
- 5.00 पञ्चवादनम्
- 7.00 सप्तवादनम्
- 3.30 सार्धत्रिवादनम्
- 2.30 सार्धद्विवादनम्
- 9.00 नववादनम्
- 11.00 एकादशवादनम्
- 12.30 सार्धद्वादशवादनम्
- 4.30 सार्धचुतर्वादनम्
- 8.00 अष्टवादनम्
- 1.30 सार्धएकःवादनम्
- 7.30 सार्धसप्तवादनम्

PUNA

प्र–7 मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

षड्	**त्रिंशत्**	**एकत्रिंशत्**	**द्वौ**	**द्वादश**	**अष्टाविंशतिः**

(क) **षड्** ऋतवः भवन्ति।

(ख) मासाः **द्वादश** भवन्ति।

(ग) एकस्मिन्मासे **त्रिंशत्** अथवा **एकत्रिंशत्** दिवसाःभवन्ति।

(घ) फरवरी-मासे सामान्यतः **अष्टाविंशतिः** दिनानिभवन्ति।

(ङ) मम शरीरे **द्वौ** हस्तौस्तः।

चतुर्थः पाठः - हास्यबालकवि सम्मेलनम

कठिन शब्दार्थाः

- अधः - नीचे
- मादृशाः - मेरे जैसे
- हस्तलाघवम - हाथ की सफाई
- तुन्दस्य - तोंद के
- आवर्तयन - फेरता हुआ
- उत्प्रेरितः - प्रेरित होकर

शब्दार्थाः

- कोलाहलम - शोर
- धुरन्धराः - श्रेष्ठ
- स्वकीयम - अपने
- प्रत्यर्पणम - लौटाना
- भोज्यलोलुपम - खाने का लोभी
- कालयापकाः - समय बर्बाद करने वाले

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2 मञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा वाक्यानि पूरयत-

अलम्	अन्तः	बहिः	अधः	उपरि

(क) वृक्षस्य उपरि खगाःवसन्ति।
(ख) अलम् विवादेन।
(ग) वर्षाकाले गृहात् बहिः मागच्छ।
(घ) मञ्चस्य अधः श्रोतारः उपविष्टाः सन्ति।
(ङ) छात्राः विद्यालयस्य अन्तः प्रविशन्ति।

प्र-3 अशुद्धं पदं चिनुत-

(क) **गमन्ति**, यच्छन्ति, पृच्छन्ति, धावन्ति।
(ख) रामेण, गृहेण, सर्पेण, **गजेण**।
(ग) लतया, **मातया**, रमया, निशया।

PUNA

(घ) लते, रमे, **माते**, प्रिये।
(ङ) लिखति, गर्जति, फलति, **सेवति।**

प्र–4 मञ्जूषातः समानार्थकपदानि चित्वा लिखत-

प्रसन्नतायाः	चिकित्सकम्	लब्ध्वा	शरीरस्य	दक्षाः

- प्राप्य — लब्ध्वा
- कुशलाः — दक्षाः
- हर्षस्य — प्रसन्नतायाः
- देहस्य — शरीरस्य
- वैद्यम् — चिकित्सकम्

प्र–5 अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) मञ्चे कति बालक वयः उपविष्टाः सन्ति?
उत्तर–मञ्चे चत्वारः बालकवयः उपविष्टाः सन्ति।
(ख) के कोलाहलं कुर्वन्ति?
उत्तर–श्रोतारः कोलाहलं कुर्वन्ति।
(ग) गजाधरः कम्उद्दिश्य काव्यं प्रस्तौति?
उत्तर–गजाधरः आधुनिकं वैद्यम् उद्दिष्य काव्यं प्रस्तौति।
(घ) तुन्दिलःकस्यउपरिहस्तम्आवर्त्तयति?
उत्तर–तुन्दिलः तुन्दस्य उपरि हस्तम् आवर्त्तयति।
(ङ) लोके पुनःपुनः कानि भवन्ति?
उत्तर–लोके पुनःपुनः शरीराणि भवन्ति।
(च) किं कृत्वा घृतं पिबेत्?
उत्तर–श्रमं कृत्वा घृतं पिबेत्

रचनात्मक–कार्यम

प्र–6 मञ्जूषातः पदानि चित्वा कथायाः पूर्तिं कुरुत-

नासिकायामेव	वारंवारम्	खड्गेन	दूरम्	मित्रता	मक्षिका
व्यजनेन	उपाविशत्	छिन्ना	सुप्तः	प्रियः	

पुरा एकस्य नृपस्य एकः प्रियः वानरः आसीत्। एकदा नृपः सुप्तः आसीत्। वानरः व्यजनेन तम् अवीजयत्। तदैव एका मक्षिका नृपस्य नासिकायाम् उपाविशत्। यद्यपि वानरः वारंवारम् व्यजनेनतां निवारयति स्म तथापि सा पुनःपुनः नृपस्य नासिकायामेव उपविशति स्म। अन्ते सः मक्षिकां हन्तुं खड्गेन प्रहारम् अकरोत्। मक्षिका तु उड्डीय दूरम् गता, किन्तु खड्ग प्रहारेण नृपस्य नासिका छिन्ना अभवत्।अत एवोच्यते- '' मूर्ख जनैःसह मित्रता नोचिता।"

व्याकरण

प्र–7 विलोमपदानि योजयत-

- अधः उपरि
- अन्तः बहिः
- दुर्बुद्धे! सुबुद्धे!
- उच्चैः नीचैः
- दुर्लभम् सुलभम्

PUNA

पञ्चमः पाठः– पण्डिता रमाबाई

कठिन शब्दार्थाः

- परित्यज्य – छोड़कर
- सार्धैकवर्षात – डेढ़ वर्ष
- प्रत्यागच्छत – लौट आई
- दुर्भिक्षपीडिताः– अकाल पीड़ित
- अध्यापयत – पढ़ाया

शब्दार्थाः

- असहत – सहन किया
- स्वमातुः – अपनी माता से
- निराश्रिताः – बेसहारा
- मुद्रणम – छपाई
- प्रारब्धवती – आरम्भ किया

अभ्यासः

साहित्य

प्र–1 एकपदेन उत्तरत-

(क) 'पण्डिता' 'सरस्वती' इति उपाधिभ्यां का विभूषिता?
उत्तर–'पण्डिता' 'सरस्वती' इति उपाधिभ्यां पंडितारमाबाई विभूषिता।
(ख) रमाकुतः संस्कृत शिक्षां प्राप्तवती?
उत्तर–रमा स्वमातुः संस्कृत शिक्षां प्राप्तवती।
(ग) रमाबाई केन सह विवाहम् अकरोत्?
उत्तर–रमाबाई विपिनबिहारी दासेन सह विवाहम् अकरोत्।
(घ) कासां शिक्षायै रमाबाई स्वकीयं जीवनम्अर्पितवती?
उत्तर–नारीणां शिक्षाये रमाबाई स्वकीयं जीवनम् अर्पितवती।
(ङ) रमाबाई उच्च शिक्षार्थं कुत्र आगच्छत्?
उत्तर–रमाबाई उच्च शिक्षार्थं इंग्लैण्डदेशं आगच्छत्।

PUNA

प–2 रेखाङ्कितपदानि आधृत्यप्रश्न निर्माणं कुरुत-

(क) <u>रमायाः</u> पिता समाजस्य प्रतारणाम् असहत।

उत्तर– कस्याः पिता समाजस्य प्रतारणाम् असहत?

(ख) <u>पत्युः</u> मरणानन्तरं रमाबाई महाराष्ट्रं प्रत्यागच्छत्।

उत्तर–कस्य मरणानन्तरं रमाबाई महाराष्ट्रं प्रत्यागच्छत्?

(ग) रमाबाई <u>मुम्बईनगरे</u> 'शारदा-सदनम्' अस्थापयत्।

उत्तर– रमाबाई कुत्र 'शारदा-सदनम्' अस्थापयत्?

(घ) 1922 तमे ख्रिष्टाब्दे <u>रमाबाई-महोदयायाः</u> निधनम् अभवत्।

उत्तर– 1922 तमे ख्रिष्टाब्दे कस्याः निधनम् अभवत्?

(ङ) <u>स्त्रियः</u> शिक्षां लभन्ते स्म।

उत्तर– कस्मै शिक्षां लभन्ते स्म?

प्र–3 प्रश्नानामुत्तराणि लिखत-

(क) रमाबाईकिमर्थम्आन्दोलनंप्रारब्धवती?

उत्तर– रमाबाई स्त्रीणां कृते वेदादीनां शास्त्राणां शिक्षायै आन्दोलनं प्रारब्धवती।

(ख) निःसहायाः स्त्रियः आश्रमे किं किं लभन्ते स्म?

उत्तर– निःसहायाःस्त्रियःआश्रमेमुद्रण-टंकण-काष्ठकलादीनाञ्च लभन्ते स्म।

(ग) कस्मि न्विषये रमाबाई-महोदयायाः योगदानम् अस्ति?

उत्तर– समाजसेवायाः अतिरिक्तं लेखनक्षेत्रे अपि रमाबाई-महोदयायाः योगदानम् अस्ति।

(घ) केन रचनाद्वयेन रमाबाई प्रशंसिता वर्तते?

उत्तर– 'स्त्रीधर्मनीति', 'हाई कास्ट हिन्दू विमेन' इति रचनाद्वयेन रमाबाई प्रशंसिता वर्तते।

व्याकरण

प्र–4 अधोलिखितानां पदानां निर्देशानुसारं पद परिचय लिखत-

पदानि	मूलशब्दः	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
यथा- वेदानाम्	वेद	पुँल्लिङ्गम्	षष्ठी	बहुवचनम्
पिता	पितृ	पुँल्लिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्
शिक्षायै	शिक्षा	स्त्रीलिङ्गम्	चतुर्थी	एकवचनम्
कन्याः	कन्या	स्त्रीलिङ्गम्	प्रथमा	बहुवचनम्
नारीणाम्	नारी	स्त्रीलिङ्गम्	षष्ठी	बहुवचनम्
मनोरमया	मनोरमा	स्त्रीलिङ्गम्	तृतीया	एकवचनम्

PUNA

प्र–5 अधोलिखितानां धातूनां लकारंपुरुषं वचनञ्च लिखत-

	धातुः	लकारः	पुरुषः	वचनम्
यथा- आसीत्	अस्	लङ्	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्
कुर्वन्ति	'कृ'	लट्	प्रथमपुरुष:	बहुवचनम्
आगच्छत्	'गम्'	लङ्	प्रथमपुरुष:	एकवचनम्
निवसन्ति	'नि' उपसर्ग 'वस' धातु	लट्	प्रथमपुरुष:	बहुवचनम्
गमिष्यति	'गम्'	लृट	प्रथमपुरुष:	एकवचनम्
अकरोत्	'कृ'	लङ्	प्रथमपुरुष:	एकवचनम्

प्र–6 अधोलिखितानि वाक्यानि घटनाक्रमानुसारं लिखत-

(क) 1858 तमे ख्रिष्टाब्दे रमाबाई जन्म अलभत।
(ख) सा स्वमातुः संस्कृतशिक्षां प्राप्तवती।
(ग) रमाबाई-महोदयायाः विपिनबिहारीदासेन सहविवाहः अभवत्।
(घ) सा उच्चाशिक्षार्थम् इंग्लैण्डदेशं गतवती।
(ङ) सा मुम्बईनगरे शारदा-सदनम् अस्थापयत्।
(च) 1922 तमे ख्रिष्टाब्दे रमाबाई-महोदयायाः निधनम् अभवत्।

PUNA

षष्ठः पाठः - सदाचारः

कठिन शब्दार्थाः

- आचारः - व्यवहार
- अनुतम - झूठ
- औदार्यम - उदारता
- ऋजुता - सरलता
- मृदुता - कोमलता
- वाचा - वाणी से
- परिवर्जयते - बचना चाहिए

शब्दार्थाः

- श्वः - आने वाला कल
- कुर्वीत - करना चाहिए
- कौटिल्यम - कुटिलता
- सेवेत - सेवा करनी चाहिए
- पूवाहे - दोपहर से पहले
- पारम्पर्यक्रमागत- परम्पराक्रम से आया हुआ

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2 उपयुक्तथनानां समक्षम्'आम्' अनुपयुक्त कथनानां समक्षं'न' इति लिखत

(क) प्रातःकाले ईश्वरं स्मरेत्।	आम्
(ख) अनृतं ब्रूयात।	न
(ग) मनसा श्रेष्ठजनं सेवेत।	आम्
(घ) मित्रेण कलहं कृत्वाजनःसुखी भवति।	न
(ङ) श्वःकार्यम् अद्य कुर्वीत।	आम्

प्र-3 एकपदेन उत्तरत-

(क) कः न प्रतीक्षते? **मृत्युः**

(ख) सत्यता कदा व्यवहारे स्यात्? **सर्वदा**

(ग) किं ब्रूयात्? **सत्यम्/ प्रियम्**

PUNA

(घ) केन सह कलहं कृत्वा नरःसुखी न भवेत्? **मित्रेण**

(ङ) कः महारिपुः अस्माक शरीरे तिष्ठति? **आलस्यम्**

प्र–4 रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) <u>मृत्युः</u> न प्रतीक्षते।
उत्तर–कः न प्रतीक्षते?

(ख) <u>कलहं</u> कृत्वा नरः दुःखी भवति।
उत्तर–किं कृत्वा नरः दुःखी भवति?

(ग) <u>पितरं</u> कर्मणा सेवेत।
उत्तर–कम कर्मणा सेवेत?

(घ) व्यवहारे <u>मृदुता</u> श्रेयसी।
उत्तर–व्यवहारे का श्रेयसी?

(ङ) <u>सर्वदा</u> व्यवहारे ऋजुता विधेया।
उत्तर–कदा व्यवहारे ऋजुता विधेया?

रचनात्मक–कार्यम

प्र–5 प्रश्नमध्ये त्रीणि क्रियापदानि सन्ति। तानि प्रयुज्य सार्थ-वाक्यानि रचयत।

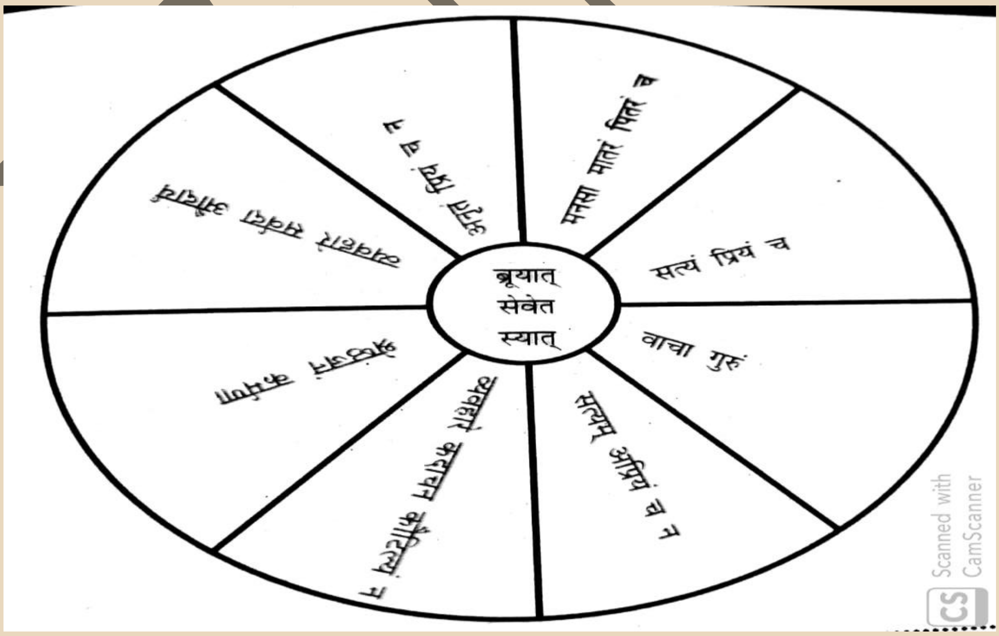

(क) अनृतं प्रियच न ब्रूयात्।
(ख) व्यवहारे सर्वदा औदार्यं स्यात्।
(ग) श्रेष्ठजनं कर्मणा सेवेत्।

(घ) व्यवहारे कदाचन कौटिल्यं न स्यात्।
(ङ) सत्यमंअप्रियं च न ब्रूयात्।
(च) वाचा गुरुं सेवेत्।
(छ) सत्यं प्रियं च ब्रूयात्।
(ज) मनसा मातरं पितरं च सेवेत्।

प्र–6 मञ्जूषातः अव्यय पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

तथा	न	कदाचन	सदा	च	अपि

(क) भक्तः **<u>सदा</u>** ईश्वरं स्मरति।
(ख) असत्यं **<u>न</u>** वक्तव्यम्।
(ग) प्रियं **<u>तथा</u>** सत्यं वदेत्।
(घ) लता मेधा **<u>च</u>** विद्यालयं गच्छतः।
(ङ) **<u>अपि</u>** कुशाली भवान्?
(च) महात्मागान्धी **<u>कदाचन</u>** अहिंसां न अत्यजत्।

प्र–7 चित्रंदृष्ट्वा मञ्जूषातः पदानि च प्रयुज्य वाक्यानि रचयत-

(क) सः शिक्षकः कक्षायाम् श्यामपट्टे प्रश्नम् लिखति।
(ख) ते छात्राः पुस्तिकायाम् उत्तराणि लिखन्ति।
(ग) शिक्षकः 'बालकः' पदम्लिखित।
(घ) केय न्छात्राः श्यायपट्टम् पश्यन्ति।
(ङ) तत्र एकं पुस्तक म्मंचे अस्ति।

सप्तमः पाठः -सङ्कल्पः सिद्धिदायकः

कठिन शब्दार्थाः

- पतिरुपेण - पति के रुप में
- जीवनाभिलाषः - जीवन की चाह
- आकुलितम - परेशान
- शिलायाम - चट्टान
- पुजोपकरणम - पुजा की सामग्री
- तूष्णीम - चुप

शब्दार्थाः

- मनीषिता - चाहा गया
- मनसा - मन से
- वचसा - वचन से
- झटिति - जल्दी से
- अन्यथा - अन्य प्रकार से
- आकुलीभूय - परेशान होकर
- नेपथ्ये - परद के पीछे से
- पृष्ठतः - पीछे से

अभ्यासः

व्याकरण

प्र-2 उदाहरणम् अनुसृत्य रिक्तस्थानानि पूरयत-

(क) एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा- वसतिस्म	वसतःस्म	वसन्तिस्म
पूजयतिस्म	पूजयतःस्म	पूजयन्तिस्म
रक्षितस्म	रक्षतःस्म	रक्षन्तिस्म
चरितस्म	चरतःस्म	चरन्तिस्म

PUNA

करोतिस्म	कुरुतःस्म	कर्वन्तिस्म

(ख) पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अकथयत्	अकथयताम्	अकथयन्
प्रथमपुरुषः	अपूजयत्	अपूजयताम्	अपूजयन्
प्रथमपुरुषः	अरक्षत्	अरक्षताम्	अरक्षन्

(ग) पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
मध्यमपुरुषः	अवसः	अवसतम्	अवसत
मध्यमपुरुषः	अपूजयः	अपूजयतम्	अपूजयत
मध्यमपुरुषः	अचरः	अचरतम्	अचरत

(घ) पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
उत्तमपुरुषः	अपठम्	अपठाव	अपठाम
उत्तमपुरुषः	अलिखम्	अलिखाव	अलिखाम
उत्तमपुरुषः	अरचयम्	अरचयाव	अरचयाम

साहित्य

प्र–3 प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) तपः प्रभावा त्के सखायःजाताः?

उत्तर–तपःप्रभावा त्हिंस्रपशवोपि सखायःजाताः।

(ख) पार्वती तपस्यार्थं कुत्र अगच्छत्?

उत्तर–पार्वती तपस्यार्थं गौरीशिखरम् अगच्छत्।

(ग) कः श्मशाने वसति?

उत्तर–शिवःश्मशाने वसति।

(घ) शिवनिन्दां श्रुत्वा का क्रुद्धा जाता?

उत्तर–शिवनिन्दां श्रुत्वा पार्वती क्रुद्धा जाता।

(ङ) वटुरूपेण तपोवनं कःप्राविशत्?

उत्तर–वटुरूपेण तपोवनं शिवः प्राविशत्।

प्र–4 कः/का कं/कां प्रति कथयति-

यथा- वत्से! तपःकठिनं भवति?	**माता**	**पार्वतीम्**
(क) अहं तपःएव चरिष्यामि?	पार्वती	मेनाम्
(ख) मनस्वी कदापि धैर्यं न परित्यजति।	पार्वती	विजयाम्
(ग) अपर्णा इति नाम्ना त्वं प्रथिता।	विजया	पार्वतीम्
(घ) पार्वति! प्रीतोऽस्मि तव सङ्कल्पेन।	शिवः	पार्वतीम्
(ङ) शरीर माद्यं खलु धर्मसाधनम्।	वटुः	विजयाम्
(च) अहं तव क्री तदा सोऽस्मि।	शिवः	पार्वतीम्

प्र–5 प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) पार्वती क्रुद्धा सती किम् अवदत्?
उत्तर–पार्वती क्रुद्धा सती अवदत्यत् अरेवाचाल! अपसर। जगति न कोऽपि शिवस्य यथार्थं स्वरुपं जानाति। यथा त्वमसि तथैव वदसि।
(ख) कःपाप भाग्भवति?
उत्तर–शिवःनिन्दायःकरोति श्रृणोति च पाप भाग्भवति।
(ग) पार्वती किं कर्त्तुम् ऐच्छत्?
उत्तर–पार्वती तपस्यां कर्त्तुम् ऐच्छत्।
(घ) पार्वती कयासा कं गौरीशिखरं गच्छति?
उत्तर–पार्वती विजयया सा कं गौरीशिखरं गच्छति।

PUNA

प्र–6 मञ्जूषातःपदानि चित्वा समानार्थकानि पदानि लिखत-

माता	मौनम्	प्रस्तरे	जन्तवः	नयनानि

शिलायां	प्रस्तरे
• पशवः	जन्तवः
• अम्बा	माता
• नेत्राणि	नयनानि
• तूष्णीम्	मौनम्

प्र–7 उदाहरणानुसारं पद रचनां कुरुत-

यथा	वसतिस्म =	अवसत्।
(क)	पश्यतिस्म =	अपश्यत्।
(ख)	तपतिस्म =	अतपत्।
(ग)	चिन्तयतिस्म =	अचिन्तयत्।
(घ)	वदतिस्म =	अवदत्।
(ङ)	गच्छतिस्म =	अगच्छत्।

यथाअलिखत् = लिखति स्म।
(क) अकथयत् = कथयति स्म।
(ख) अनयत् = नयति स्म।
(ग) अपठत् = पठति स्म।
(घ) अधावत् = धावति स्म।
(ङ) अहसत् = हसति स्म।

PUNA

अष्टमः पाठः – त्रिवर्णः ध्वजः

कठिन शब्दार्थाः

- त्रिवर्णः ध्वजः – तीन रंगो वाला झंडा
- उत्तोलनम – फहराना
- मोदकानि – लड्डू
- अराः – तीलियाँ
- प्रस्तोष्यन्ति – प्रस्तुत करेंगी

शब्दार्थाः

- जानासि – जानते हो
- कीदृश – कैसा
- श्वेतः – सफेद

PUNA

अभ्यासः

साहित्य

प्र–1 शुद्ध कथनस्य समक्षम्'आम्' अशुद्ध कथनस्य समक्षं'न' इति लिखत-

(क) अस्माकं राष्ट्रस्य ध्वजे त्रयःवर्णाः सन्ति।	आम्
(ख) ध्वजे हरितवर्णः शान्तेः प्रतीकःअस्ति।	न
(ग) ध्वजे केशरवर्णः शक्त्याः सूचकःअस्ति।	आम्
(घ) चक्रे त्रिंशत्अराः सन्ति	न
(ङ) चक्रं प्रगतेः द्योतकम्।	आम्

व्याकरण

प्र–2 अधोलिखितेषु पदेषु प्रयुक्तां विभक्तिं वचनं च लिखत-

	पदानि	विभक्तिः	वचनम्
यथा-	त्रयाणाम्	षष्ठी	बहुवचनम्

समृद्धेः	षष्ठी	एकवचनम्
वर्णानाम्	षष्ठी	बहुवचनम्
उत्साहस्य	षष्ठी	एकवचनम्
नागरिकैः	तृतीया	बहुवचनम्
सातित्त्वकतायाः	षष्ठी	एकवचनम्
प्राणानाम्	षष्ठी	बहुवचनम्
सभायाम्	सप्तमी	एकवचनम्

साहित्य

प्र–3 एकपदेन उत्तरत-

(क) अस्माकं ध्वजे कति वर्णाः सन्ति?

उत्तर–अस्माकं ध्वजे त्रयः वर्णाः सन्ति।

(ख) त्रिवर्णेध्वजे शक्त्याः सूचकः कः वर्णः?

उत्तर–त्रिवर्णे ध्वजे शक्त्याः सूचकः केशरवर्णः।

(ग) अशोकचक्रं कस्य द्योतकम् अस्ति?

उत्तर–अशोकचक्रं प्रगतेः न्यायस्य च द्योतकम्अस्ति।

(घ) त्रिवर्णःध्वजःकस्य प्रतीकः?

उत्तर–त्रिवर्णःध्वजः स्वाधीनतयाः राष्ट्रगौरवस्य च प्रतीकः।

प्र–4 एकवाक्येन उत्तरत-

(क) अस्माकं ध्वजस्य श्वेतवर्णःकस्य सूचकःअस्ति?

उत्तर–अस्माकं ध्वजस्य श्वेतवर्णः सात्विकतायाः शुचितायाः च सूचकः अस्ति।

(ख) अशोकस्तम्भः कुत्र अस्ति?

उत्तर–अशोकस्तम्भः सारनाथे अस्ति।

(ग) त्रिवर्णध्वजस्यउत्तालनंकदाभवति?

उत्तर–त्रिवर्णध्वजस्य उत्तालन स्वतंत्रतादिवसे गणतंत्रतादिवसे च भवति।

(घ) अशोकचक्रे कति अराः सन्ति?

उत्तर–अशोकचक्रे चतुर्विंशतिः अराः सन्ति।

प्र–5 अधोलिखित वाक्येषु रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) अस्माकं त्रिवर्णध्वजः विश्वविजयीभवेत्।

उत्तर–अस्माकं कःविश्वविजयी भवेत्?

(ख) स्वधर्मात् प्रमादं वयंचकुर्याम।

उत्तर–स्वधर्मा त्किम्वयंन कुर्याम?

(ग) एतत्सर्वम् अस्माकं नेतृणां सद्बुद्धेः सत्फलम्।

उत्तर–एतत्सर्वम् अस्माकं नेतृणां कैः सत्फलम्?

(घ) शत्रूणां समक्षं विजयः सुनिश्चितःभवेत्।

उत्तर–कस्य समक्षं विजयःसुनिश्चितःभवेत्?

प्र–6 उदाहरणानुसारं समुचितैःपदैःरिक्तस्थानानि पूरयत-

शब्दाः	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा पट्टिका	षष्ठी	पट्टिकायाः	पट्टिकयोः	पट्टिकानाम्:
अग्निशिखा	सप्तमी	अग्निशिखायाम्	अग्निशिखयोः	अग्निशिखासु
सभा	चतुर्थी	सभायै	सभाभ्याम्	सभाभ्यः
अहिंसा	द्वितीया	अहिंसाम्	अहिंसे	अहिंसाः
सफलता	पञ्चमी	सफलतयाः	सफलताभ्याम्	सफलताभ्यः
सूचिका	तृतीया	सूचिकया	सूचिकाभ्याम्	सूचिकाभिः

प्र–7 समुचित मेलनं कृत्वा लिखत-

क	ख
• केशरवर्णः	शौर्यस्य त्यागस्य च सूचकः।
• हरितवर्णः	सुषमायाःउर्वरतायाःच सूचकः।
• अशोकचक्रम्	प्रगतेःन्यायस्य च प्रवर्तकम्।
• त्रिवर्णःध्वजः	स्वाधीनतायाः राष्ट्रगौरवस्य च प्रतीकः।
• त्रिवर्णध्वजस्य स्वीकरणं	22 जुलाई 1947 तमे वर्षे जातम्।

PUNA

PUNA